

Kwartaalblad
over
bijbelvertalen
18e jaargang
maart 1999

Met *Andere* Woorden

Vertalen wat er staat

pagina 3

drs. F.J.A. van der Meij

De natuurlijkheid van de vertaling staat voorop

pagina 9

dr. L. de Vries

Bijbelvertalen met bescheidenheid

pagina 15

dr. S.J. Noorda

Een eigennaam vertaal je niet

pagina 21

dr. L. Wierenga

NBG-nieuwtjes

pagina's 7, 19 en 40



Met *Andere* Woorden

Kwartaalblad over bijbelvertalen

18e jaargang nr. 1, maart 1999

Uitgave:

Nederlands Bijbelgenootschap
Postbus 620, 2003 RP Haarlem
Zijlweg 198, 2015 CK Haarlem
Tel (023) 514 61 46 Fax (023) 534 20 95
E-mail: info@bijbelgenootschap.nl
Internetsite: www.bijbelgenootschap.nl
In samenwerking met:
Vlaams Bijbelgenootschap
H. d'Ydewallestraat 61, 8730 Beernem, België
Tel (0)50-791022.
E-mail: vl.bijbelgenootschap@ping.be

Met *Andere* Woorden wordt gratis toegezonden aan hen die geïnteresseerd zijn in het vertalen en doorgeven van de bijbel.

Met *Andere* Woorden wordt ten behoeve van iedereen die niet op de gebruikelijke manier kan lezen, uitgegeven op geluidscassette, verkrijgbaar bij het CBB, tel. (0341) 55 10 15.

Redactie:

Mw. M.C. Berends (eindredacteur), dr. J. van Dorp, dr. K.A. van der Jagt,
dr. L. van Kampen, J. Procee (hoofdredacteur) en dr. L.J. de Regt

Redactiesecretariaat:

Nederlands Bijbelgenootschap, mw. M.C. Berends,
Tel (023) 514 61 76.

Beeldredactie:

mw. A.E. Haverman

Vormgeving:

mw. I. Pieper / Tineke Wieringa BNO, Haren (basis-layout)

Druk:

Grafisch Bedrijf Papyrus bv, Diemen

Adreswijzigingen aanbrengen op de adresband van dit nummer en deze retour zenden aan het Nederlands Bijbelgenootschap.

Giften voor het werk van het Nederlands Bijbelgenootschap in binnen- en buitenland, en bijdragen ter bestrijding van de kosten van dit blad kunnen gestort worden op giro 30 04 82 van het Nederlands Bijbelgenootschap te Haarlem, onder vermelding van 'gift Met *Andere* Woorden'.

Voorbehoud:

De redactie wijst erop dat de mening die uit de artikelen spreekt niet overeen hoeft te komen met de mening van de redactie.

ISSN 0168-1869

Van de redactie

In oktober vorig jaar verscheen de eerste bundel deelduitgaven van de *Nieuwe Bijbelvertaling* (NBV). Het zal de lezers van *Met *Andere* Woorden* niet ontgaan zijn dat die bundel veel publiciteit veroorzaakt heeft: veelal positief, soms negatief. Veel van de reacties gingen over met name de methode en de vertaling van de Godsnaam. Aan beide aspecten willen we in dit nummer van MAW aandacht besteden.

Het eerste artikel, van de hand van NBV-medewerker Van der Meij, zet nog eens beknopt op een rij waar het bij de methode voor de NBV om gaat. Er wordt vertaald van de ene taal in de andere taal, de ene tekst brengt als brontekst de andere, de doelttekst voort. Daarbij staan de vertalers voor de vraag welke keuzes zij moeten maken om ervoor te zorgen dat er wordt vertaald wat er staat en dat de doelttekst een Nederlandse tekst wordt. Van der Meij beschrijft welke overwegingen daarbij een rol spelen.

Dat vertalen met meer aspecten te maken heeft dan alleen met taal, is niet altijd even duidelijk. Hoogleraar bijbelvertalen De Vries richt de aandacht op het aspect van de pragmatiek. Hij schrijft over de regels die voor het taalgebruik gelden binnen diverse culturele situaties. De Vries geeft aan welke plaats de pragmatische kenmerken binnen de vertaalmethode van de NBV lijken te hebben.

Over de vertaling van de vierletterige Naam van God in de NBV is veel te doen. Het probleem van het vertalen van Gods Naam, het tetragrammaton, is al eeuwenoud en heeft tot verschillende oplossingen geleid, waarvan de weergave met '(mijn) Heer' (HEER) de oudste papieren heeft. Aan deze weergave kleven echter bezwaren die met de jaren steeds meer gewicht krijgen. Zonder alle aspecten van deze problematiek recht te willen of kunnen doen, plaatsen wij hier twee artikelen die diverse aspecten bespreken. Allereerst nemen we een artikel over dat vorig jaar reeds in *De Bazuin* verscheen. Daarin geeft Noorda, voorzitter van de begeleidingscommissie voor de NBV, de overwegingen die geleid hebben tot de keuze die in de NBV is gemaakt. Vervolgens een artikel van Wieringa, literatuurwetenschapper en als supervisor betrokken bij de NBV, die ervoor pleit de Naam van God niet te 'vertalen', maar als naam te laten staan. Een van de problemen die daar echter bij spelen, is de vraag in welke vorm die Naam dan in de vertaling terecht komt.

Foto omslag:

Mw. C. Punt-
Voorbij, voor-
zitter van het
Nederlands
Bijbelgenoot-
schap, houdt de
eerste deelduitgave
van de *Nieuwe
Bijbelvertaling* ten
doop in oktober
1998.

Foto:

NBG/Sandra
Haverman

Vertalen wat er staat

Frits van der Meij

Door het verschijnen van *Werk in uitvoering*, een boek met de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) van de boeken Ester, Prediker, Jona, Judit en Handelingen, is de discussie over de NBV in volle hevigheid losgebarsten. Een aantal van de vertaaltheoretische uitgangspunten wordt nog eens op een rijtje gezet.

Vertalen is het overzetten van een tekst vanuit een taalsysteem in een ander taalsysteem. Wie het begin van het bijbelboek *Jona* vertaalt als: Het woord van de HEER geschiedde tot Jona (en daar ook nog bijvoegt dat dat is wat er in het Hebreeuws staat) wekt de indruk dat hij meent dat vertalen louter een woordenboekkwestie is. Je zoekt alle Hebreeuwse woorden op in het lexicon, je vervangt ze door de Nederlandse equivalenten, en je bent klaar. Het doet dan niet ter zake dat dat vervolgens een zin oplevert die door taalkundigen zou worden voorzien van een *, hetgeen betekent dat dit geen welgevormde Nederlandse zin is.

De groep hebraïci, graeci en neerlandici die op dit moment de bijbel vertaalt, neemt geen genoegen met een dergelijke vertaling. Als de hebraïcus zijn werkvertaling bij de neerlandicus inlevert, staat er in de werkvertaling iets als: 'Het woord van de HEER geschiedde tot Jona'. Je kunt dan zeggen: ik laat dat zo staan, ik vind dat mooi. Wij zeggen: het werk begint pas. Wij hebben ons ten doel gesteld een vertaling te leveren in de Nederlandse taal, een taal met haar eigen mogelijkheden en onmogelijkheden, een taal waarin je, net als in het Hebreeuws, op een mooie manier mooie dingen kunt zeggen, of lelijke op een lelijke manier, met alle varianten daartussenin. Het werk is niet gedaan als de werkvertaling is afgeleverd, wij nemen geen genoegen met een vertaling in gezwollen Nederlandse woorden waar de Hebreeuwse syntaxis nog doorheen schemert, of het nou mooi is of niet. De theoloog redeneert: het werkwoord *geschieden* is oerbijbels en geeft het signaal aan de lezer: dit is een vertelling. Het Nederlandse woord *eens* is oerhollands, en geeft de lezer datzelfde



It's raining cats and dogs. Wie vertaalt: het is hondenweer, doet recht aan zowel de vorm als de inhoud van de mededeling.

Illustratie Willeke Brouwer

signaal, maar nu op een Nederlandse manier, zo redeneren wij. In het Hebreeuws is er niets geheimzinnigs aan de manier van zeggen die leidt tot de Nederlandse woord-voor-woordvertaling 'het woord geschiedde tot Jona'. Wie dat geheimzinnig vindt, verwacht vorm en inhoud. De wijze van uitdrukken is in het Hebreeuws heel normaal. Zo zeg je dat in het Hebreeuws. Dat neemt niet weg dat de gebeurtenis zelf natuurlijk niet alledaags is. Het is heel ongewoon als God tot je spreekt, maar dat geheimzinnige zit niet in de Hebreeuwse woorden, en mag, volgens de vertaalprincipes van de NBV, dan ook niet in de Nederlandse woorden zitten. Vandaar dat de eerste zin van Jona luidt: 'Eens richtte de HEER zich tot Jona.'

Pijpenstelen

Die vertaalprincipes zijn, het is zo langzamerhand bekend, te herleiden tot twee basisprincipes: doeltaalgericht en brontekstgetrouw. Om een dergelijke vertaling te kunnen maken, wordt er binnen de NBV onderscheid gemaakt tussen taalkenmerken en tekstkenmerken. Een taalkenmerk maakt deel uit van het taalsysteem van een taal; een tekstkenmerk hoort bij een specifieke tekst. Een taalkenmerk van het Hebreeuws mag niet in de Nederlandse vertaling van Jona zichtbaar zijn, maar alle tekstkenmerken moeten worden overgenomen. Een voorbeeld uit het Engels: *It's raining cats and dogs*. Wie vertaalt: het regent katten en honden, vertaalt verkeerd. Wie vertaalt: het regent heel hard, vertaalt de inhoud wel correct, maar heeft te weinig op de vorm gelet. En wie vertaalt: het regent pijpenstelen, of: het is hondenweer, doet recht aan zowel de vorm als de inhoud van de mededeling. Nog een voorbeeld uit het Engels: een populaire televisieserie uit, meen ik, de jaren zeventig, die speelde in een groot warenhuis, had als titel *Are you being served?* De Nederlandse vertaling van die titel luidde: Wordt u al geholpen? Dat is een adequate vertaling. Weliswaar is ook 'Wordt u geholpen?' een welgevormde Nederlandse zin, maar het is niet de juiste zin voor de situatie. Elke Nederlandse verkoper die een klant te woord staat, gebruikt het woordje 'al' in deze zin. Het Nederlands 'houdt' van dergelijke kleine woordjes, ze behoren tot onze taal. Het woord is niet terug te voeren op een Engels woord, maar is een kwestie van gebruiks-situatie, van pragmatiek. In de NBV geldt hetzelfde. Niet voor niets is een van de uitgangspunten dat de bijbelse talen, het Hebreeuws, het Aramees en het Grieks, talen zijn als alle andere talen, net zoals het Nederlands. Het bijzondere van de bijbel zit niet in de taalsystemen, maar in de wijze waarop er van die systemen gebruik is gemaakt. Het zit in de vorm en de inhoud van de bijbelboeken; het zit, met andere woorden, in de tekstkenmerken.

Raar Nederlands

Hebreeuws is geen Nederlands. De Hebreeuwse zinsbouw, de syntaxis, is een andere dan de Nederlandse. De Hebreeuwse taal kenmerkt zich onder andere door een veelheid aan paratactische, nevenschikkende, constructies. 'Jona ging de stad uit en zette zich neer ten oosten van de stad' is daar een voorbeeld van. Het Nederlands doet meer aan onderschikking, en verdeelt veel zinnen in hoofd- en bijzinnen. 'Nadat Jona Nineve had verlaten, was hij ergens aan de oostkant van de stad gaan zitten.' Nu is die eerste zin geen onmogelijk Nederlands, en al helemaal niet fout, maar een tekst waarin weinig of geen bijzinnen voorkomen leest niet als een natuurlijke Nederlandse tekst. Als het origineel wel als een natuurlijke Hebreeuwse tekst leest, moet dat ook gelden voor de Nederlandse vertaling. Ergo: in de Nederlandse *Jona* zijn meer onderschikkende constructies te vinden dan in de Hebreeuwse. Doet de vertaling daarmee onrecht aan het origineel? Naar onze mening niet. Een tekst die vol staat met zinswendingen als *Sta op, ga naar Nineve, die grote stad, en roep tegen haar, want opgestegen is hun kwaad voor mijn aangezicht en hij stond op, om te vluchten naar Tarsis, weg van voor het aangezicht van de Heer*, is een rare tekst. Het is een tekst waarmee een predikant vanaf de kansel wellicht eer kan inleggen omdat hij de gemeente weet te vertellen wat al dat rare Nederlands betekent, maar het is geen tekst die de eenvoudige taal waarin *Jona* geschreven is, goed weergeeft. Het is proza dat in feite nog steeds om een vertaling vraagt, omdat eenvoudig maar elegant Hebreeuws in onbegrijpelijk Nederlands is weergegeven. Nu staat er in de Hebreeuwse en Griekse bijbel veel dat onbegrijpelijk is, mysterieus, verheven en hoog-poëtisch. Maar er staat ook van alles in dat gewoon is, eenvoudig, alledaags en van de straat. Het is moeilijk een boek te vinden waarin zoveel verschillende genres, literaire en niet-literaire, te vinden zijn, en zoveel verschillende vormen van taalgebruik. Aan al die genres wordt in de NBV recht gedaan, naar inhoud en naar vorm. Een vertaling van de bijbel waarin geen poëzie te vinden is, is een slechte vertaling, net als een vertaling waarin alles bijzonder en verheven is.

Helder

In het *Nederlands Dagblad* van 27 oktober 1998 bespreekt prof. dr. C.J. de Ruijter, hoogleraar aan de Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) in Kampen, Handelingen 2:1-13, het pinksterverhaal. Een citaat uit die bespreking:

Vertaaltechnisch is er veel gebeurd in vers 5 en 6. Te veel om hier precies uit te leggen. Er is een hele serie beslissingen genomen, die inhouden dat de brontekst niet erg letterlijk is weergegeven. Maar het resultaat vind ik wel heel helder. Per saldo doet het mijns inziens ook recht aan wat er in de brontekst staat.

Wat prof. De Ruijter hier constateert, is wat er in de NBV wordt nagestreefd. Ik zou er nog een schepje bovenop willen doen: een vertaling in goed Nederlands die recht doet aan wat er in de brontekst staat, benadert dichter het origineel dan een woord-voor-woordvertaling. In een woord-voor-woordvertaling zijn namelijk de woorden wel vertaald, maar alle andere zaken die taal uitmaken, zoals syntaxis en pragmatiek, en ook de esthetiek, zijn daarbij vergeten.

In Nederland is er ruimte voor vele bijbelvertalingen. Naast de *Statenvertaling*, de *NBG-vertaling 1951*, de *Willibrordvertaling* en de *Groot Nieuws Bijbel*, naast ook de vertalingen van de Societas Hebraica Amstelodamensis en die van ds. Ter Linden, is er plaats voor en behoefte aan de NBV. De NBV wordt geen vertaling in de omgangstaal, geen vertaling waarmee je de grammatica van het Hebreeuws of het Grieks kunt leren, en evenmin een vertaling waarin de magie van de tekst gezocht wordt in wonderlijke grammaticale constructies of oude vertrouwde woorden. Het wordt, zo hoop ik, een vertaling waarin de oude bijbelteksten tot hun recht komen in een modern, krachtig Nederlands dat soms poëtisch, dan weer zakelijk, dan weer retorisch van karakter zal zijn, zonder ooit in de geheimtaal van theologen te vervallen.

Drs. F.J.A. van der Meij is neerlandicus en werkt mee aan het project Nieuwe Bijbelvertaling.

Kort Nieuws

Nederlands Bijbelgenootschap start in april 1999 met ledenwerfactie

Het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) houdt in april 1999 een landelijke ledenwerfactie onder het motto: Lees, leef, geef de bijbel. In de actieweek van 19 tot en met 24 april 1999 zullen ongeveer 15.000 vrijwilligers persoonlijk een brief overhandigen met informatie van het bijbelgenootschap aan kerkleden die nog geen lid zijn van het NBG. De noodzaak van deze actie komt voort uit de toenemende internationale vraag naar bijbels; deze vraag is veel groter dan het aanbod. Het NBG wil met de ledenwerfactie het gat tussen vraag en aanbod verkleinen. Daarnaast streeft het bijbelgenootschap ernaar de positie van de bijbel in Nederland te versterken, onder andere door de bijbel te vertalen en te verspreiden. Het aantal leden bedraagt momenteel 235.000. Het NBG houdt eens in de vijf jaar een landelijke ledenwerfactie. De organisatie streeft ernaar met deze actie 25.000 nieuwe leden binnen te halen. Vanaf f 25,- per jaar kan men lid worden van het NBG. De vrijwilligers spelen een belangrijke rol in de actie. Zij bezoeken adressen van gezinnen en alleenstaanden die aangesloten zijn bij een kerkgenootschap. Tot de alleenstaanden behoren ook inwonende jongeren die kerkelijk meeleven en een eigen inkomen hebben. De adressen zijn door de kerken voor deze actie eenmalig beschikbaar gesteld aan de plaatselijke afdelingen van het NBG.

Speciaal telefoonnummer

Voor iedereen die niet aan de deur wordt benaderd, zal tijdens de actieweek een speciaal telefoonnummer beschikbaar zijn (023) 514 61 46. Men kan zich via dit nummer opgeven als lid of meer informatie ontvangen. De voorbereidingen voor de ledenwerfactie zijn in 1998 al van start gegaan. Het startteken hiervoor werd gegeven op de algemene vergadering van het NBG in september 1998. Districtssecretarissen van het NBG hielden in het najaar in ruim zeventig rayons voorlichtingsbijeenkomsten. Vervolgens kwamen de plaatselijke afdelingen in actie om vrijwilligers te werven en te instrueren, om in kerken de tentoonstellingen en een bijbelgenootschapszondag te organiseren en om plaatselijk publiciteit aan de actie te geven. Vanuit ongeveer achthonderd plaatselijke actiecentra zal de landelijke actieweek van 19 tot en met 24 april worden gehouden.



'Gefeliciteerd!' De conventies die aangeven hoe je iemand feliciteert, behoren tot de pragmatiek.

Foto NBG/Arie Koole

De natuurlijkheid van de vertaling staat voorop

Lourens de Vries

De conventies die het taalgebruik ordenen noemen we pragmatiek. Hoe feliciteer je bijvoorbeeld iemand in het Nederlands, of wanneer is woordherhaling gepast? Een schets van de plaats van de pragmatiek in de vertaalstrategie van het project *Nieuwe Bijbelvertaling* (NBV).

Als mensen het over de regels van een taal hebben, kunnen ze twee soorten regels bedoelen. Allereerst de lexicale en grammaticale patronen van het taalsysteem in engere zin, de woordenschat plus de patronen volgens welke je woorden tot welgevormde zinnen kunt combineren in een taal. In de tweede plaats kunnen ze de conventies bedoelen die het taalgebruik ordenen. Die laatste noemen we pragmatiek. De conventies in het Nederlands die aangeven wanneer je iemands voornaam kunt gebruiken of hoe je iemand feliciteert of groet, wanneer woordherhaling gepast is, behoren tot de pragmatiek, ook wel taalgebruikssystematiek genoemd. De overgang tussen beide regelsoorten (grammaticale en pragmatische regels) is vloeiend en taalwetenschappers kunnen soms documenteren hoe een zeer frequent taalgebruikspatroon tot een grammaticale regel is geworden. Hoewel er een vloeiende overgang is tussen grammatica en pragmatiek, hebben ze elk een eigen aard. De pragmatiek is flexibeler, veranderlijker, opener en, heel belangrijk voor vertalers, heel nauw verbonden met cultuur en maatschappij. Kenmerkend voor pragmatische conventies is verder dat ze altijd aan de gebruikscontext refereren, terwijl grammaticale regels relatief onafhankelijk daarvan geldig zijn. De openheid van de pragmatiek zie je bijvoorbeeld in constante interferentieprocessen bij taalcontact. Interferentie (invloed) vanuit de pragmatiek van een andere taal is een natuurlijk en alledaags verschijnsel. Denk maar aan anglicismen zoals 'ik zie je' in Nederlandse groeten (vooral in jongerentaal): grammaticaal volledig welgevormd Nederlands maar pragmatisch gezien een recente interferentie vanuit het (Amerikaanse) Engels. Ook in religieuze contexten vinden we vaak vormen van

pragmatische interferentie vanuit heilige teksten in andere talen (bijv. 'tale Kanaäns'). Doordat pragmatische interferentie in allerlei contexten zo frequent en aanvaard is, is zulk taalgebruik in die omgevingen als natuurlijk Nederlands te beschouwen.

Pragmatiek in het project NBV

De NBV Vertaalregel 1.1.1 is, zoals zijn nummer al doet vermoeden, een voorname regel uit het *Handboek voor de Nieuwe Bijbelvertaling*:

'De brontekst is ons uitgangspunt. We vertalen in natuurlijk, hedendaags Nederlands maar houden rekening met de eigenaardigheden van de brontekst en de functie daarvan. Als vuistregel kan worden gehanteerd: heeft een bepaalde zegswijze in de brontekst een signaalfunctie of niet? Zo ja, dan is er sprake van een *tekst*kenmerk, dat in de vertaling moet terugkomen. Zo nee, dan is er sprake van een *taalken*merk, dat moet worden weergegeven in natuurlijk Nederlands.'

Met dat 'natuurlijk Nederlands' bedoelt het NBV-handboek een Nederlands dat niet alleen grammaticaal welgevormd is maar ook voldoet aan de conventies van de pragmatiek van het Nederlands. Uit de toepassing van regel 1.1.1 binnen het project NBV blijkt dat ook bij de weergave van tekstkenmerken alleen dan de pragmatiek van de bijbelse bronnen wordt gevolgd in de vertaling wanneer die niet strijdt met de pragmatiek van het Nederlands.

Neem bijvoorbeeld de benadering van woordherhaling binnen het project NBV. De mate waarin herhaling van woorden acceptabel wordt geacht, is een pragmatische kwestie die van taalgemeenschap tot taalgemeenschap, maar ook binnen een taalgemeenschap van genre tot genre kan verschillen. De NBV-regel 2.1.3.2 uit het handboek voor het project NBV zegt over woordherhaling: 'Als woordherhaling een *taalken*merk is, dat wil zeggen geen aantoonbare functie heeft als sleutelwoord, benadrukking of iets dergelijks, vraagt de stilistiek van het Nederlands soms om variatie.' Als voorbeeld geeft het handboek het vaak herhaalde Hebreeuwse 'hij zei ... en hij zei ... en hij zei' in dialogen. Daar 'zeggen' dan geen tekstkenmerk is, wordt in de vertaling afgewisseld: 'hij zei ... hij vroeg ... hij antwoordde' en dergelijke. Als woordherhaling een *tekst*kenmerk is, dan moet dat in de vertaling worden verrekend (regel 2.1.3.1 'Beperkte concordantie'), vaak door hetzelfde Nederlandse woord te herhalen, maar: 'het streven naar beperkte concordantie mag nooit ten koste gaan van de natuurlijkheid van de vertaling.' Uit deze laatste clausule blijkt hoezeer de pragmatiek van de *ontvangende* taal prioriteit heeft binnen de NBV.

De cultuurgebondenheid van pragmatische conventies

De laatste jaren is er veel onderzoek gedaan naar de samenhang tussen pragmatiek en culturele praktijken in taalgemeenschappen (briljant samengevat door Foley 1997). Ik zal die samenhang verduidelijken aan de hand van de pragmatiek van redundantie: de conventies in een taalgemeenschap die aangeven wat als overvloedige informatie geldt in het taalgebruik. Om de gevolgen voor het vertalen van de bijbel in zicht te krijgen, kijken we naar het boek Ruth.

In de manier waarop naar de participanten in Ruth wordt verwezen in de Hebreeuwse tekst zit - gezien vanuit de pragmatiek van het Nederlands - nogal wat redundantie. Zo wordt in Ruth 1.4 verteld dat Ruth uit Moab komt maar ook in 1.22, 2.2, 2.21 en 4.10: viermaal 'Ruth, de Moabitische'. In de *Groot Nieuws Bijbel* (GNB) van 1983 wordt in de middelste twee gevallen (2.2 en 2.21) de toevoeging 'Moabitische' weggelaten. In het laatste vers van hoofdstuk 1 zet de GNB de Moabitische afkomst van Ruth nog eens duidelijk neer en de GNB wilde daarom kennelijk niet meteen daarna in de verzen 2 en 21 van het tweede hoofdstuk 'alweer' over die Moabitische afkomst beginnen.

In de toelichtende tekst van *Werk in uitvoering* (p.224) lezen we dat de NBV, vanuit het onderscheid tekstkenmerk en taalkenmerk, de toevoeging 'de Moabitische' alle keren herhaalt. Inderdaad speelt die Moabitische afkomst van Ruth een grote rol in de tekst als geheel. De Moabitische schoondochter is trouw aan en kiest voor haar Israëlitische schoonmoeder en haar God (1.16: 'uw volk is mijn volk en uw God is mijn God'). De toelichting op Ruth in *Werk in uitvoering* wijst erop dat de herhalingen van de Moabitische afkomst in de opeenvolging van zinnen 'een wel erg redundante wijze van zeggen' is (p.224) en zo gezien minder natuurlijk. Maar kennelijk valt deze vorm van herhaling toch nog binnen de grenzen van natuurlijk Nederlands: bij lezers die de tekst *als geheel* lezen en zich bewust worden van het Moab-motief zal de herhaling *binnen deze specifieke tekst* niet als onnatuurlijk overkomen.

De vergelijking met de GNB op het punt van 'de Moabitische' laat zien dat 'natuurlijkheid' bij de NBV vanuit het onderscheid tekst- en taalkenmerk anders wordt ingevuld. Bij tekstkenmerken zal de NBV de bronpragmatiek directer weerspiegelen zolang dit geen (al te) onnatuurlijk Nederlands oplevert.

Sociocultureel gemotiveerde 'redundantie' in Ruth

De herhaling van de Moabitische afkomst van Ruth heeft een duidelijke literaire en godsdienstige functie in het verhaal. Maar we vinden ook een andere vorm van redundantie in de verwijzingen naar participanten in

Ruth, een redundantie die samenhangt met de wijze waarop personen in het Oude Testament heel vaak worden aangeduid, namelijk aanduidingen van iemands persoon in zijn maatschappelijke betrekkingen van verwantschap, partijchap, politieke of maatschappelijke functie en dergelijke. Neem de dialoog die zich ontspint tussen Noömi en Ruth wanneer Ruth terugkomt van het arenlezen op het veld van Boaz (2.19-22). Op dat moment in het verhaal weten we als lezers al heel goed dat Noömi en Ruth zich tot elkaar verhouden als schoonmoeder en schoondochter. Toch verwijst de brontekst herhaaldelijk naar de participanten in deze dialoog door middel van de termen voor schoonmoeder en schoondochter, in samenspel met het noemen van eigennamen. Ik zou deze 'redundante' persoonsverwijzingen willen opvoeren als voorbeelden van cultuur-gebonden pragmatiek. Het lijkt erop dat het oude Israël, net als de gemeenschappen waarin ik in Nieuw-Guinea leefde, een sociocentrische conceptie van de persoon had: een persoon wordt vooral gezien en benoemd vanuit zijn relationele verankering in de maatschappij. In de woorden van Foley (1997: 269) '... persons are largely understood to be their social positions ...'. Geslachtsregisters, aanduidingen van beroep, stand of functie, volk- en stamverbanden, zijn cultureel zeer belangrijk en dat slaat neer in de pragmatiek van persoonsverwijzing, in de vanzelfsprekende en voortdurende vermeldingen van volk, stam, geslacht, familiebetrekkingen, vermeldingen die gezien vanuit de pragmatiek van het moderne Nederlands redundant overkomen.

Als we de weergave van de dialoog tussen Ruth en Noömi in 2.19-22 in de *Groot Nieuws Bijbel* (1983) bekijken, valt op dat naar hen alleen met hun eigen naam verwezen wordt. De vier verwijzingen naar de schoonmoeder-schoondochter-verhouding zijn verdwenen (*NBG-vertaling 1951*: 2.19a '... zeide haar schoonmoeder tot haar ...', GNB: 2.19a'... vroeg Noömi; *NBG-vertaling 1951*: 2.19b '... vertelde zij haar schoonmoeder', GNB 2.19b: '... vertelde Ruth'; *NBG-vertaling 1951*: 2.20 '... zeide Noömi tot haar schoondochter', GNB 2.20: '... zei Noömi'; *NBG-vertaling 1951*: 2.22 '... zeide Noömi tot Ruth, haar schoondochter ...', GNB 2.22: '... zei Noömi').

De onderzoeksresultaten uit de antropologische linguïstiek samengevat in Foley (1997) betreffen niet alleen de conceptie van de persoon in verschillende gemeenschappen en de neerslag daarvan in het taalgebruik. Samenhang tussen cultuur en pragmatiek laat zich ook goed aanwijzen in andere domeinen, zoals bij aanspreekvormen, groeten, beurtwisselingsconventies in conversaties, en in de pragmatische weerspiegeling van de culturele plaats van mannen en vrouwen in allerlei samenlevingen. Het gaat in deze gevallen om synchrone samenhang tussen culturele en talige praktijken, en niet om diachrone, historische samenhangen. Dit onderscheid

is belangrijk omdat talen vaak uitdrukkingen, zegswijzen en woorden kennen die vroegere culturele praktijken en percepties weerspiegelen. Als we nu de plaats van de pragmatiek in de NBV proberen aan te geven in relatie tot de *NBG-vertaling 1951* en de GNB van 1983, zouden we kunnen zeggen dat de GNB geen enkele pragmatische interferentie vanuit de bronteksten duldt, de *NBG-vertaling 1951* consequent de pragmatiek van de bronnen doorgeeft, terwijl de NBV bij tekstkenmerken de pragmatiek van de bron doorgeeft voorzover niet strijdig met de taalgebruiksconventies van het Nederlands. Daarbij lijkt de NBV het begrip tekstkenmerk vooral te betrekken op literair-stilistische kenmerken van specifieke teksten en niet zozeer op cultureel-pragmatische kenmerken zoals besproken in Foley 1997.

Prof. dr. L. de Vries is namens het NBG hoogleraar bijbelvertalen aan de Vrije Universiteit in Amsterdam.

Literatuur

Foley, William A., *Anthropological Linguistics*. Oxford: Blackwell 1997.

Bijbelvertalen met bescheidenheid

Sijbolt Noorda



Een antieke pop die de hogepriester uitbeeldt, uit de collectie van het Bijbels Museum.
Alleen in de tempel in Jeruzalem spraken priesters de heilige naam uit en in het openbaar deed de hogepriester dat uitsluitend op Grote Verzoendag.
Foto Bijbels Museum, Amsterdam.

Door de uiterste terughoudendheid bij het noemen van de heilige naam ontstond meer dan tweeduizend jaar geleden de traditie om in plaats van 'J-h-w-h' het overigens in de bijbel al menigmaal gebruikte Godspredikaat 'Heer' te lezen. Bij deze oude traditie sluit de Nieuwe Bijbelvertaling zich aan, in bescheidenheid erkennend geen beter alternatief te weten.

Niet iedereen staat aan de zijlijn te juichen bij het werk aan een nieuwe bijbelvertaling voor het Nederlandse taalgebied. Om heel uiteenlopende redenen is men sceptisch.

Sommigen achten het onmogelijk één vertaling te maken voor alle lezers. Zelfs één vertaling voor alle joodse lezers vindt rabbijn Evers al een onmogelijkheid. Vertalen is interpreteren, is je de teksten eigen maken, en dat gaat alleen goed in eigen kring, binnen de perken van een homogene, gelijkgestemde leesgemeenschap, meent hij.

Anderen betreuren bij voorbaat dat in een nieuwe vertaling oude vertrouwde termen en uitdrukkingen zullen ontbreken. Zij vinden dat er al een uitstekende Nederlandse vertaling is. Zo kunnen veel liefhebbers van de Statenvertaling (uit 1637) zich niet voorstellen dat een nieuwe vertaling die klassieker kan vervangen.

Weer anderen zijn voorstanders van een nieuwe vertaling, maar stellen daaraan wel hun eigen voorwaarden. Ze moet een lage taaldrempel opwerpen, gemakkelijk toegankelijk zijn, ook voor minder ervaren lezers. Of ze hoort zorgvuldig de taalkenmerken van het oorspronkelijke Hebreeuws en Grieks te weerspiegelen. Of ze zou ontdaan moeten worden van bepaalde historische, aanstootgevendende eigenaardigheden van bestaande bijbelvertalingen.

Anneke de Vries (*De Bazuin*, mei 1998) is er niet gerust op dat de nieuwe vertaling voldoende nieuw zal zijn. Zij vindt dat de Hebreeuwse Godnaam

anders vertaald moet worden dan tot nu toe in vrijwel alle bijbelvertalingen gebeurt. Nu wordt de Godsnaam vrijwel altijd weergegeven door Lord, Seigneur, Herr of Heer, dikwijls in klein kapitaal afgedrukt (LORD, SEIGNEUR, HERR, HEER) om het bijzondere, naam-karakter van deze weergave aan te geven.

Haar bezwaar tegen deze vertaalpraktijk is eenvoudig en duidelijk: zo wordt ten onrechte de indruk versterkt van een uitsluitend mannelijke godsvoorstelling in de bijbel. Moderne vertalingen die de bijbel niet mannelijker willen maken dan hij van huis uit al is, zouden dat niet moeten willen.

Alternatieven

Waarom blijven nieuwe bijbelvertalingen Lord, Seigneur, Herr, Heer gebruiken als weergave van de Hebreeuwse Godsnaam? Zijn er dan geen goede alternatieve mogelijkheden?

De nieuwe Nederlandse vertaling waaraan nu wordt gewerkt, heeft vooralsnog gekozen voor het volgen van de traditionele vertaling. Waarom? Welke overwegingen hebben daartoe geleid?

De vierletternaam in de Nederlandse tekst getranscribeerd afdrukken ('J-h-w-h') komt niet in aanmerking. Deze letters zijn niet hardop te lezen zonder klinkers, het is onzeker welke klinkers zouden moeten worden toegevoegd, en een dergelijke vertaling houdt geen rekening met de met name in joodse kring bestaande respectvolle terughoudendheid in het gebruik van de heiligste naam Gods. Niet voor niets zijn de Amerikaanse vertaling van 1901 ('Jehovah') en de Willibrordvertaling van 1975 ('Jahweh') bij latere revisie op dit punt gewijzigd.

Zoals bekend begint het probleem van de weergave van het Hebreeuwse vierletterwoord ('J-h-w-h') al voor het begin van de christelijke jaartelling. Alleen in de tempel in Jeruzalem spraken priesters de heilige naam uit en in het openbaar deed de hogepriester dat uitsluitend op Grote Verzoendag. Misbruik van de Godsnaam werd gevreesd. Uiterste eerbied en terughoudendheid waren vereist. Tegen deze achtergrond werd de heiligste naam Gods niet genoemd maar aangeduid ('de naam', 'de grote naam', 'de naam met de vier letters') en werd bij bijbellezingen een substituuut gebruikt.

Een verbale, 'werkwoordelijke' weergave heeft het bezwaar van onzekerheid ten aanzien van de betekenis van de vierletternaam ('Ik ben', 'Ik zal er zijn', 'Ik ben er?') en een grote mate van gekunsteldheid, zeker wanneer zo'n formulering vele honderden malen zou moeten worden gebruikt, ook in combinatie met een voorzetsel ('aan Hem die er is'). Bovendien gaat bij deze vertaling het naam-karakter geheel verloren.

Weergaven door middel van zelfstandige of bijvoeglijke naamwoorden roepen vergelijkbare bezwaren op. Welke keuze moet men maken? Er zijn talrijke mogelijkheden: 'de Naam', 'de Hemel', 'de Wezer', 'de Eeuwige', 'de Aanwezige', 'de Barmhartige'. Het zijn allemaal in liturgie en uitleg hier en daar, meer of minder gebruikelijke Godspredikaten, maar het zijn er legio. Niet één ervan is een eigennaam en geen ervan kan gelden als in brede kring gedragen weergave. De protestantse theoloog Calvin concludeerde in zijn exegetisch commentaar dat 'L'Eternel', 'De Eeuwige' de adequate weergave was. De joodse geleerde Mendelssohn kwam later tot dezelfde slotsom. Maar anderen vochten deze conclusies en voorstellen met evenveel overtuiging aan.

'Eeuwig is te abstract, te filosofisch,' meent de een. 'De Godsnaam moet als werkwoordsvorm gelezen worden, niet als statische naam,' vindt een ander.

Traditie

Door de uiterste terughoudendheid bij het noemen van de heilige naam ontstond meer dan tweeduizend jaar geleden de traditie om in plaats van 'J-h-w-h' het overigens in de bijbel al menigmaal gebruikte Godspredikaat 'Heer' te lezen. In de Griekse vertaling van de Hebreeuwse tekst werd 'Heer', in het Grieks 'Kurios', de vertaling van de Godsnaam met de vier letters. Dat is ook de achtergrond voor het gebruik van 'Kurios' in de nieuwtestamentische geschriften. En bij de latere schriftelijke canonieke vastlegging van de Hebreeuwse tekst werd 'Heer', in het Hebreeuws 'Adonaj' de vaste remplaçant van 'J-h-w-h'.

In de loop van de geschiedenis bleef deze traditie onder joden en christenen bestaan, uit respect voor het geheim van de vierletternaam, en omdat de juiste uitspraak en de oorspronkelijke betekenis van de naam onzeker en omstreken waren.

Bij deze oude traditie sluit de nieuwe Nederlandse bijbelvertaling (*Nieuwe Bijbelvertaling*) zich aan, in bescheidenheid erkennend geen beter alternatief te weten. En tegelijkertijd wetend dat de liturgische praktijk van vele geloofsgemeenschappen de Godsaanduiding heer varieert op uiteenlopende wijze, verschillend naar context, verschillend naar geloofsbeleving: 'de Ene', 'de Barmhartige', 'de Naam', 'de Eeuwige', 'HEERE'. Zo wordt in de praktijk Heer in de Nederlandse versie evenals de Hebreeuwse vierletternaam, hoewel het in de vertaalde tekst staat, bij het voorlezen en uitleggen op zijn beurt weer door een andere naam vervangen.

Men leest in eigen kring iets anders voor dan er staat.

Heroverwegen

De bijbel vertalen voor een brede lezerskring vergt onder andere een zekere bescheidenheid en terughoudendheid, vanuit de wetenschap dat zo'n algemene vertaling vatbaar blijft voor interpretatie en toe-eigening door lezers en lezeressen naar eigen inzicht en overtuiging.

Het werk aan het vertaalproject speelt zich niet in een afgesloten ruimte af. Regelmatig wordt verslag gedaan over de vooruitgang. Komend najaar verschijnen de eerste proefuitgaven. [D.w.z. oktober 1998, red.] Dat gebeurt niet alleen om te laten zien hoe ver we zijn, hoe de vertaling eruit zal gaan zien, maar ook om reacties op te roepen, en daarvan te leren. De beslissing over de weergave van de vierletternaam door heer is een voorlopige werkafpraak. We hebben ons voorgenomen in de komende jaren deze werkafpraak nog eenmaal grondig te heroverwegen. Bezwaren tegen de traditionele verlegenheidsoplossing zullen dan ook worden gewogen, maar doorslaggevend zal naar mijn verwachting zijn of er goede alternatieven zijn, die door velen begrepen en herkend kunnen gaan worden. Hoe lastig dat is kan misschien het beste worden geïllustreerd met enkele voorbeelden.

Ik heb zelf wel eens voorgesteld 'J-h-w-h' te 'vertalen' door niet meer dan de eerste medeklinker ('J'). Het is dan meteen duidelijk dat het gaat om een eigennaam die verder ongenoemd moet blijven. Maar de meeste reacties waren aarzelend. Men vindt het niet passen in een klassieke tekst, en te modern literair gedacht. Een ander voorstel dat af en toe wordt gedaan is de vierletternaam niet weer te geven door heer, maar door het Hebreeuwse 'Adonaj'. Men sluit dan letterlijk aan bij de joodse substitutie-traditie. En omdat dit een Hebreeuws woord is in een Nederlandse tekst zal het als een eigennaam worden opgevat en zal de referentiële betekenis ervan op de achtergrond blijven. Evenals bij een naam als 'Samuël' of 'Netanjahu' weten alleen kenners wat de naam wil zeggen. Ook dit voorstel is bij mijn weten tot nu toe nergens in de praktijk gebracht.

Misschien hebben we tot nu toe een goede mogelijkheid over het hoofd gezien. Misschien moeten we ons in alle bescheidenheid bij de traditie aansluiten, eenvoudig omdat we het niet beter kunnen.

Dr. S.J. Noorda is voorzitter van de begeleidingscommissie van het project Nieuwe Bijbelvertaling.

Dit artikel verscheen op 26 juni 1998 in De Bazuin.

Kort Nieuws

Actie bijbels voor asielzoekerscentra succesvol

De actie van het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) in samenwerking met Stichting Gave in Harderwijk om gratis bijbels beschikbaar te stellen voor bibliotheken van asielzoekerscentra is een succes. Er zijn in totaal 31 reacties binnengekomen. Onder asielzoekers blijkt behoefte aan bijbels te zijn. De actie vindt plaats in het kader van het Jaar met de Bijbel, dat loopt van 13 september 1998 tot september 1999.

Asielzoekers vragen met regelmaat om bijbels. Vandaar dat het NBG en stichting Gave proberen zoveel mogelijk aan deze vraag naar bijbels in de eigen taal te voldoen. Er wordt gevraagd om bijbels in verschillende talen zoals Arabisch, Somalisch en Vietnamees, maar ook in het Nederlands. Per taal wordt er maximaal één exemplaar per bibliotheek verstrekt. Het NBG streeft ernaar een bijbel in de omgangstaal te leveren. Verschillende asielzoekers-centra hebben geen bibliotheek, maar er zijn soms plannen een bibliotheek op te richten.

Bedankbrief

Het schenken van bijbels aan de bibliotheken van de asielzoekers-centra leverde positieve reacties op. Zo schreef een van medewerkers in een bedankbrief: 'Namens de bewoners van het asielzoekerscentrum zeg ik hartelijk dank voor de door u geschonken bijbels. Ze hebben een plaats gekregen in onze lees- en studiezaal, die vijf avonden per week geopend is. Hopelijk vinden ze hier de bestemming die ervan gehoopt of verwacht wordt.'



De voorzitter van de begeleidingscommissie van de *Nieuwe Bijbelvertaling*,
S.J. Noorda, staat journalisten van het NOS-journaal te woord.
In de pers is uitbundig gereageerd op de eerste deelluitgaven.
Veel reacties betreffen de weergave van de Godsnaam.
Foto NBG/Sandra Haverman

Een eigennaam vertaal je niet

Lambert Wierenga

Binnen de vertaalwetenschap wordt een eigennaam niet vertaald, ook niet op grond van de – veronderstelde – etymologie ervan. 'JHWH' is niet zomaar een 'woord', en dit woord, een eigennaam, had helemaal niet vertaald moeten worden, zoals dat in de *Nieuwe Bijbelvertaling* gebeurd is. Een pleidooi voor het laten staan van het vierletterwoord JHWH.

Na de presentatie, in oktober 1998, van *Werk in uitvoering*, de eerste publieke demonstratie van wat in 2004 de *Nieuwe Bijbelvertaling* (NBV) zal moeten worden, is er conform de verwachting van het Nederlands Bijbelgenootschap en de Katholieke Bijbelstichting in de pers uitbundig gereageerd. Van alle kanten: van kerkelijk behoudend tot religieus vrijzinnig, van niet(-meer)-kerkelijk tot hoogkerkelijk. Van deskundigen en van 'gewone' lezers. Van literaire lezers en van theologen. Inhoudelijk vertoonde de receptie dezelfde variëteit: van gereserveerd tot agressief, van hoopvol tot enthousiast.

De vijf bijbelboeken die in *Werk in uitvoering* zijn opgenomen, hebben kennelijk de rol gekregen van *presentatiemodel*, representatief geacht voor de overeengekomen vertaalmethode. De argumenten voor en tegen dit voorlopig resultaat die nu door gebruikers en recensenten aangevoerd zijn, zullen – naar aan te nemen valt – ook wel model staan voor die welke te zijner tijd de ontvangst van de volledige *Nieuwe Bijbelvertaling* zullen begeleiden.

Bijna unaniem is er van al die kanten – soms bij wijze van stille hoop, soms bijna tegen beter weten in – wel een forse bijstelling bepleit van dit voorlopige resultaat.

De Godsnaam

Dat pleidooi gold ook regelmatig de weergave in de *Nieuwe Bijbelvertaling* van JHWH, de Godsnaam, het tetragrammaton, door

'HEER'. Allerlei, vaak sterk uiteenlopende, argumenten voor en tegen werden gepresenteerd. Sommige vanuit de bestaande traditie, andere vanuit de structuur van het Nederlands, weer andere vanuit het diverse beoogde publiek.

Ik ben van mening dat de verwarrende, nogal irrationele discussie over de weergave van de Hebreeuwse Godsnaam – niet soort aanduidingen als 'god' of 'goden', maar de eigen naam die de god van Israël in het Oude Testament draagt, te weten JHWH – voor een belangrijk deel door het NBG zelf is veroorzaakt: daar is de m.i. methodisch onverantwoordbare keuze gemaakt.

Traditie als criterium

Want zoals het NBG zelf opbiecht, is die keuze gebaseerd op grotendeels niet (*ver*)*taalkundige* of op *tekstekundige* argumenten. Je zou toch verwacht hebben, dat de rechtvaardiging dáár haar zwaartepunt zou krijgen. Het blijkt echter dat vooral wordt gewezen op overwegingen¹ ontleend aan

- de interreligieuze traditie, die tussen jodendom en christendom,
- de internationale en de Nederlandse bijbelvertaaltraditie,
- de traditie die van JHWH (in het Hebreeuwse Oude Testament) tot *kurios* (in de *Septuagint*) is geworden, dat 'Heer' betekent. Het frequente gebruik daarvan in de Septuagint zou de continuïteit tussen Oude Testament en het Nieuwe Testament ondersteunen.²
- de recente vertaaltraditie die weer terugkeert naar eerdere opties, zoals ook de *Willibrordvertaling* (1995) weer kiest voor 'HEER', in afwijking van die uit 1975. Een uitzondering daarop vormt echter de grondig herziene - derde - editie uit 1998 van de prestigieuze *Bible de Jérusalem*: deze heeft 'Yahvé'.

Het is kennelijk ook zo begrepen door anderen: de – vrij welwillende – recensie in *NRC-Handelsblad* formuleert het zo³: *het probleem van een nieuwe bijbelvertaling is de status van de «voorgaande vertalingen»*. En even eerder: *Het probleem is de acceptatie*.

Het lijkt erop dat het NBG in belangrijke mate op zoek is geweest naar, en onvermijdelijk geanticipeerd heeft op dat *kerkelijke* en *maatschappelijke* draagvlak. Dat is op zich natuurlijk niet verkeerd. Maar daarmee heeft het zich wellicht al te afhankelijk gemaakt van de mate waarin – uiteraard in de kerken, maar ook bij niet(-meer)-kerkelijken – gehechtheid aan oude traditie een rol speelt.

Compromis

Daarbij zal – ook voor wat betreft de weergave van de Godsnaam JHWH, of het tetragrammaton – die gewenste brede acceptatie door het beoogde

publiek een zware rol hebben gespeeld. Op dit heikele punt berust de voorlopig gemaakte keus op de aanvaarding van interne – deels kerk- genootschappelijke – compromissen. De weergave 'HEER' voor het tetragrammaton is een *maximaal haalbaar compromis*⁴ genoemd, waarop men op het verantwoordelijke niveau voorshands is uitgekomen en waarop de beoogde – kerkelijke en niet-kerkelijke – lezersgroepen nu hebben kunnen reageren. Beter dan de leider van het project, R. Scholma, het zelf zuchtend uitte, is het impasse-gevoel van het NBG niet te formuleren: *'Het woord is eigenlijk niet vertaalbaar'*⁵.

Die beide uitspraken geven, naar mijn oordeel, precies aan waar hem de schoen wringt: het gaat hier niet om wat – in de linguïstiek – zonder meer als een 'woord' wordt aangemerkt. Dan zou er nauwelijks een probleem zijn. Die vermeende 'onvertaalbaarheid' ligt dan ook, voor een deel, aan dát feit: het tetragrammaton is niet zomaar een woord, i.c. zomaar een zelfstandig naamwoord.

Anderzijds komt met termen als 'onvertaalbaar' en 'compromis' tegelijk vast te staan dat er niet lichtvaardig besloten is tot een weergave 'HEER' voor het tetragrammaton: aan het compromis, met de diagnose 'onvertaalbaar', zijn kennelijk een intensieve gedachtewisseling en een gedetailleerde afweging vooraf gegaan. Maar ik betwist dat de genoemde overwegingen – de traditie van kerken, van oudere en recente bijbelvertalingen en van religieuze gewoontes – de doorslag hadden mogen geven bij een beslissing over dit nogal belangrijke probleem.

Dat wil ik graag beargumenteren, uitgaande van de stelling dat binnen de vertaalwetenschap een *eigen naam* niet wordt vertaald, ook niet op grond van de – veronderstelde – etymologie ervan. 'JHWH' is niet zomaar een 'woord', en *dit* woord, een eigen naam, had helemaal niet vertaald moeten worden.

Op dát deel van de discussie wil ik hier wat uitvoeriger ingaan.

In strijd met het eigen beleid

Met veel recipiënten van dit eerste publieke resultaat ben ik van mening dat die beslissing om voor de eigen naam JHWH de aanduiding 'HEER' te kiezen niet past

- binnen het eigen vertaalbeleid van het NBG,
- binnen de thematisering die de tekst van het Oude Testament systematisch onderneemt om de god van Israël aan te duiden met een speciaal distinctivum: de eigen naam JHWH,
- binnen de literaire structuur van meerdere fragmenten van het Oude Testament,
- binnen het ideaal van de voorleesbaarheid dat een van de grondslagen vormt voor het hele project,

- binnen de principiële doelstelling van de NBV om voor de bijbelvertaling te opereren binnen de systematiek van de doeltaal: het Nederlands van de 21e eeuw.

Methodische discipline tegenover trouw aan de tradities

Van de discussie over de weergave van JHWH in een Nederlandse bijbelvertaling ziet vrijwel iedereen het grote belang in. De argumenten pro en contra de voorgestelde weergave zijn sterk door emotie en traditie, gewenning en bezorgdheid ingegeven. Op zich begrijpelijk: het intieme taalgebruik waarin onze vertrouwelijke omgang met God vorm krijgt, verdient met grote omzichtigheid van de kant van de vertalers te worden bejegend.

Maar dat mag m.i. niet betekenen dat aan elke gehechtheid of aan elke voorkeur dezelfde kwaliteit wordt toegekend, en dat ook een christen daarin geen correctie zou moeten kunnen verdragen en accepteren. Datgene waaraan iemand zich hecht, of waaraan hij zich gewend heeft, is niet dáárom altijd aanvaardbaar.

Anderzijds betekent het evenzeer dat van de vertalers de scherpste zelfcontrole kan worden verwacht, gevoed vanuit – stringent toegepaste – wetenschappelijk vastgestelde vertaalmethodiek.

Een excurs over ‘de eigennaam’

Volgens mij is er een probleem gerezen op het moment dat men een eigennaam wilde gaan *vertalen*. Nu is een eigennaam, net als elk element uit het vocabulairebestand, aan semantische verschuiving en slijtage onderhevig. Dat type woord wordt al spoedig niet meer om z’n – ooit wellicht actieve – betekenis ingezet, maar om de arbitraire, conventionele relatie die er binnen het systeem van een natuurlijke taal bestaat. De linguïstiek, i.c. de onomastiek, geven daarvan rekenschap.

Zo’n – Hebreeuwse – eigennaam is, net als bijvoorbeeld metaforen, onderhevig aan snelle lexicalisering: al gauw telt niet meer de diachronie, dus de ‘oorspronkelijke’ of de etymologische betekenis die men er – al of niet terecht – aan heeft gehecht. Alleen de huidige functie telt nog, die in het *synchronische* functioneren van de taal in een tekst relevant is.

Een eigennaam heeft altijd als functie een aangeduide en gepresenteerde entiteit, aan de hand van die naam, te *identificeren*. Zo’n eigennaam zal niet voorzien zijn van het lidwoord ‘de’ of ‘een’: immers de individualiserende of onderscheidende functie ligt al in de categorie ‘eigennaam’ zelf besloten.

Daarop is één uitzondering: twee individuen met dezelfde eigennaam kunnen van elkaar worden onderscheiden door een nadere syntactische bepaling, zoals: ‘[over welke Jan heb je het?] Over (de) Jan [van de burenen]’.

Als je dus bij het vertalen een *eigennaam*, met z’n specifieke functie, behandelt als was het een *soortnaam*, dan is dat te beschouwen als een vertaalmethodische fout. Het effect van deze fout wordt dan dat men een tekstaspect waarin de eigennaam die functie bekleedt, onbelicht laat. Men blijft dus ‘onder’ het in de tekst aangeboden specifieke betekenisniveau zitten. Dat wordt *semantische onderbepaaldheid* of *hyposemie*⁶ genoemd: er wordt in de ontvangende tekst niet de betekenis geproduceerd noch gereciperd die in de gevende tekst was geïntendeerd. Toch was die beoogde betekenis daar via een taalkundig *specifiek* middel, een eigennaam, aangeboden.

Zo zal JHWH, door het simpele gebruik van dit tetragrammaton, voor de eerste recipiënten altijd te identificeren zijn geweest als de ‘eigen’ god van Israël, ter onderscheiding binnen de groep – ook buitenlandse – goden, die alle door middel van eigennamen worden aangeduid, zoals Astarte, Moloch, Jahwe, Baäl, Milkom, Asjera, etc. Wil JHWH, te midden van deze groep, als een uniek geïdentificeerde entiteit worden gepercipieerd, dan behoort dus het gebruik van deze eigennaam te worden gerespecteerd. M.i. gebeurt dat dus *niet* als men bij het ‘vertalen’ voor het tetragrammaton niet de authentieke eigennaam inzet, en daarmee het aangeduide individu een deel van z’n specificiteit en uniciteit ontnemt: de *persoonsnaam* wordt vermeden, en daarmee wordt het bedoelde individu behandeld als onvoldoende onderscheidbaar binnen de algemene categorie waartoe hij geacht wordt te behoren.

Hij maakt dan wél deel uit van die categorie, maar is daarbinnen toch onvoldoende onderscheiden van alle anderen! Voor die functie is nu net de eigennaam beschikbaar. Dankzij z’n eigennaam is het individu te midden van z’n soortgenoten onderscheidbaar, herkenbaar, aanspreekbaar.

In de huidige huwelijkswetgeving is de mogelijkheid opgenomen dat een vrouw na haar huwelijk haar eigen achternaam, d.w.z. haar eigennaam, behoudt. Steeds meer vrouwen maken daarvan gebruik. Begrijpelijk: de leeftijd waarop een vrouw in het huwelijk treedt, is geleidelijk hoger geworden. In diezelfde mate heeft ze langere tijd onder haar eigen naam bekend gestaan, haar ‘eigennaam’. Haar persoonlijkheid heeft ze ontwikkeld in nauwe relatie met dié naam. Bij het aannemen op bv. 25-jarige leeftijd

van een andere naam, kan ze daarmee het gevoel hebben (de beleving van) haar sociale en zelfs haar individuele identiteit kwijt te raken. Ze is, onder haar nieuwe 'eigenaam', dan ineens een ander geworden. Tevens loopt ze de kans om – althans tijdelijk – in haar eigen sociale omgeving onbekend te zijn onder haar nieuwe naam, in zekere mate 'anoniem' voor zichzelf en voor haar omgeving.

'Eigenaam' en 'eigen identiteit' ontwikkelen zich, psychologisch en sociaal, grotendeels gelijktijdig en gekoppeld. Daarom is het van belang te onderstrepen dat de 'eigenaam' waarmee het betreffende individu *zichzelf* aangesproken en aangeduid wil zien, in dit kader van doorslaggevend belang is. De wetgever heeft dat respect daarvoor dan ook in de praktijk gehonoreerd.

De bijbeltekst maakt er, in datzelfde kader van herkenbaarheid en 'onverwisselbaarheid', systematisch een heel punt van om God aan te duiden als uniek en specifiek. Dat realiseert de tekst herhaaldelijk door hem tevens af te bakenen tegenover andere 'individuen' van dezelfde 'categorie'. Het inzetten van de eigenaam voor JHWH is daarmee volgens mij een *teksteigenschap* die volgens het eigen vertaalbeleid van de NBV behoort te worden gehandhaafd.

Drie soorten argumenten voor de eigenaam JHWH

Mijn stelling is dat een weergave van deze Godsnaam JHWH door 'HEER', waarvoor voorlopig is gekozen, om drie soorten overwegingen niet door de beugel kan: taalkundige, thematische en literaire.

1. Taalkunde

Die stelling is ten eerste gebaseerd op algemene *taal- en vertaalkundige* overwegingen. En dat moet m.i. het type doorslaggevende overweging zijn, aangezien de NBV een *vertaalkundige* onderneming is. Het *vertaalteam* moet zich niet geroepen – en belemmerd – weten door overwegingen van marketing of theologie of pastoraat.

2. Thematiek

Ze is ook gebaseerd op *thematische constanten* in de Oude Testament-tekst waarmee de NBV onvoldoende rekening houdt: thematische en religieuze. De voorbereide keus is daardoor in strijd met het principe van de 'bronteksttrouw' dat ten grondslag ligt aan de NBV: binnen de Oude Testament-tekst wordt de naamswisseling van en naar 'JHWH' regelmatig gethematiseerd.

3. Narratologie

Ten slotte wordt daar de naamswisseling van JHWH naar Adonai ook als *literaire* techniek uitgebuit: ook narratologisch is de weergave 'HEER' eenzijdig en verarmend.

Het NBG zou deze drie aspecten, de vertaalkundige, de thematische en de literaire, elk apart én samen moeten betrekken bij het traject dat zal leiden naar een definitieve beslissing in dezen. Dit artikel is opgezet als een bijdrage om aandacht te vragen voor die drie, m.i. onderbelichte, aspecten van de NBV-weergave van het tetragrammaton. Een generieke aanduiding 'HEER' als weergave van JHWH zou een *methodisch* bezwaar, een *religieuze* verarming en een *esthetische* slordigheid betekenen.

1. Taalkunde en vertaalbeleid t.a.v. 'de eigenaam'.

Het tetragrammaton JHWH is een – gewone – eigenaam waar (taalkundig gezien) niets bijzonders mee aan de hand is. Dat wordt algemeen aanvaard. Als zodanig behoort het tot een woordsoort die in de grammatica een eigen positie inneemt. Het probleem van de eigenaam, dus ook van het tetragrammaton, is daarmee in eerste aanleg een *linguïstisch* probleem. Wat zegt de grammatica erover? En als het woord 'JHWH', als grammaticale categorie, een eigenaam is, heeft dat dan ook gevolgen voor een *taalkundig* verantwoorde *vertaling* van de tekst waarin een specimen van die woordsoort voorkomt?

In de theorie van de 'eigenaam' gaat het altijd om twee eigenschappen: *identiteit* en *exclusiviteit* van de referent. Argumenten voor die exclusiviteit kunnen worden aangeleverd door de context. Daarover de volgende onvolledige inventarisatie.

1.1 Identiteit

- De ANS behandelt⁸ deze woordsoort 'eigenaam' als een substantief 'met zogenaamde unieke referentie. Hieronder wordt verstaan dat een substantief [...] één welbepaald exemplaar (persoon of zaak) van een categorie aanduidt, dat dus ondubbelzinnig geïdentificeerd kan worden'.
- Van den Toorn⁹ noteert: 'eigennamen onderscheiden individuen van de soort; ze worden gewoonlijk met een hoofdletter geschreven'.
- Heel precies formuleert dezelfde: 'eigennamen onderscheiden zich van alle andere substantiva doordat ze 'identificeren', waar de andere 'noemen'.

1.2 Exclusiviteit

- Van Bart e.a.¹⁰ omschrijven de eigenaam als *substantieven die bij één*

bepaalde zelfstandigheid horen en daardoor bij het gebruik ervan die zelfstandigheid uniek identificeren.

- Ook Ducrot en Todorov benadrukken *que le référent d'un nom propre est, normalement, unique*¹¹.

1.3 Consequentie: geen meervoud en geen lidwoord

Als algemene consequentie van deze beide karakteristieken van de woordsoort *eigenaam*, voegen Van den Toorn en Van Bart daar aan toe (ib.) dat de eigenaam, als gevolg van deze dubbelfunctie, bij gevolg (1) geen meervoud kent, en (2) niet combineerbaar is met het lidwoord of met een andere determinator.

Daar zijn slechts enkele uitzonderingen op:

- Van Bart e.a.¹² geeft een voorbeeld van een meervoudsvorm van de eigenaam in het volgende telefoondialoogje tussen A en B: A: 'Hoi, met Mies.' B: 'Welke Mies? Ik ken zoveel Miezen!'
- Ook een uitzondering op de lidwoordregel is mogelijk, in bepaalde syntactische combinaties, zoals in het voorbeeld van Van Bart e.a.: *de Anton uit «Terug tot Ina Damman» is wel even een heel ander persoon dan de Anton uit «De aanslag»*.

Vergelijkbare uitzonderingen zijn: 'de Jan van Piet en Marie' (identiteit), en 'Maar het is wél mijn Jan!' (exclusiviteit). Dat geeft aan dat in bepaalde situaties en afhankelijk van bepaalde contexten een eigenaam incidenteel kan overgaan tot de categorie van de soortnaam: er zijn dan onderscheiden *individuen* die tot eenzelfde *categorie* behoren, maar dezelfde *eigenaam* dragen: 'Welke Mies?'.

Dan wordt, om verwarring over de specifieke identiteit en exclusiviteit te voorkomen, een nadere specificatie toegevoegd, als zo-even genoemd: *de Anton uit «De aanslag»*.

Dat soort verwarring zal in het geval van JHWH nooit optreden. Het gebruik van het woord 'JHWH' is, in z'n kwaliteit van eigenaam, daarmee op zichzelf in de gevende tekst, het Oude Testament, altijd een *identificerend* en *distinctief* procédé. Het valt immers niet te verwachten dat het daar ergens nodig zou blijken een combinatie te maken als: 'de JHWH van de Hebreërs'. JHWH wordt in het Oude Testament zo sterk als uniek en exclusief individu getekend dat hij niet van *naamgenoten* – die zijn er zelfs niet – behoeft te worden onderscheiden. Alleen van *soortgenoten*: Moloch, Astarte, en vele anderen. Vandaar dat wél een woordgroep kan voorkomen als: 'JHWH, de god van de Hebreërs'.

Ook met deze karakteristiek houdt de NBV-weergave geen rekening. Enkele gevallen:

- 'JHWH, m'n god'.

In het Hebreeuws wordt, met een – uiteraard – lidwoordloze eigenaam, gezegd: 'JHWH, m'n god', een structuurtje dat vergelijkbaar is met het welgevormde Nederlandse 'Leo, m'n oom'.

De combinatie 'JHWH, m'n god' of '(m'n) god JHWH' beantwoordt dus aan de grammaticaregel die in welgevormd Nederlands woordgroepen mogelijk maakt – al of niet contrastief – zoals 'm'n oom (, niet Piet, maar) Leo', 'm'n oom (, niet m'n broer) Leo', en 'meneer (, niet Jansen, maar) Pieterse'¹³.

Dat betekent dat van de categorie van alle te *noemen* ooms, alleen '(oom) Leo' wordt *geïdentificeerd*. Analooog wordt, van alle te *noemen* goden, alleen '(de god) JHWH' *geïdentificeerd*, en daarmee, binnen z'n soortgenoten, als *uniek* voorgesteld.

Een in de NBV veel voorkomende combinatie, inclusief het onterechte lidwoord 'de', als 'de HEER, mijn god' is daarom strijdig met het oorspronkelijke tekstaanbod. Het zou moeten zijn: 'JHWH, m'n god'.

- 'JHWH, de god van de Hebreërs'.

Deze woordgroep 'JHWH, de god van de Hebreërs' die regelmatig voorkomt in het Oude Testament¹⁴ is conform deze structuur. Die kan niet worden weergegeven door 'de HEER, de god van de Hebreërs' (met 'de'), die telkens terugkeert in de NBV: het is, als men tenminste 'HEER' als *eigenaam* met z'n specifieke voorwaarden wil aanhouden, strijdig én met het tekstaanbod én met het Nederlands taaleigen.

Immers '(de) HEER' is in het Nederlands *geen* eigenaam (de aanwezigheid van het lidwoord 'de' verradt dat). Het is niet identificerend en niet distinctief. En het klinkt precies als 'Heer' en 'heer', die ook geen eigenamen zijn.

De NBV heeft daarom, om JHWH aan te duiden, gekozen uit de grammaticaal gezien onjuiste woordgroep. Het Nederlandse '(de) HEER' is een *soortnaam*, waar vanuit de brontekst een *eigenaam* geboden was. Als zodanig is '(de) HEER' dus – taalkundig gezien – noch een *identificerende* noch een *exclusieve* aanduiding van JHWH.

Conclusie:

- De weergave van de NBV 'noemt' slechts iemand '(de) HEER', en verwaarloost daarmee dus de noodzaak om JHWH als 'unieke referent'

te *identificeren*. En dat is in strijd met het tekstaanbod, van bv. *Genesis*, dat hem nu juist wél – taalkundig en thematisch – identificeert, en als exclusief definieert.

- Om de eigennaam en de soortnaam toch van elkaar te onderscheiden, heeft men gekozen voor de distinctieve mogelijkheid van een spellingsvariant. Maar daarvan is nu weer het nadeel dat 'HEER' alleen nog van z'n homoniemen is te onderscheiden voor een *lezer* die bovendien nog een *geïnformeerde* lezer moet zijn: voor een *luisteraar* is het verschil niet waarneembaar. Deze wordt dus op achterstand gezet ten opzichte van de voorlezer en de – deskundige – lezer.
- Die achterstand treedt met name op in een liturgische setting: daar zal de hyposemie het grootste effect krijgen. De daar bijeengekomen luisteraars worden *afhankelijke* gemaakt van de informatieve vaardigheid en van de empathie van de voorlezer. Is nu juist de prealabele medewerking van de kerken niet gevraagd om de kerken en de kerkleden te winnen? Daarbij moet m.i. vooral worden gelet op de *minst deskundige gebruiker* van de NBV, en diens zo *zelfstandig* en *adequaate* mogelijke lectuur.

2. Thematisch

Uitgaande van deze taalkundige infrastructuur, blijkt ook in het Oude Testament regelmatig een *tekstuele thematisering* van de door de eigennaam geactiveerde betekenis van 'JHWH'. Die laat blijken dat dit 'individu' in kwestie ervoor kiest om met deze naam¹⁵ te worden aangeduid, om z'n unieke positie ten opzichte van de Israëlieten te laten uitkomen. Daarvan geef ik een aantal voorbeelden. Drie gevallen selecteer ik uit het Oude Testament. Ze kunnen gelden als voorbeelden van het belang dat de *vertaalde* tekst optimaal duidelijk moet maken wat de *oorspronkelijke* tekst al duidelijk wilde maken. Zoals zo vaak, gebeurt dat ook in het Oude Testament vaak contrastief: door z'n bedoeling af te bakenen tegenover ongewenste interpretaties, kan een schrijver de dreigende verwarring *thematiseren*, in de vorm van een verhaal of van een argumentatie. Die beelden de functie van de eigennaam van JHWH duidelijk uit: diens *identiteit*, bepaald door z'n pretentie van *uniciteit* en *exclusiviteit*, wordt omschreven, en dan systematisch gekoppeld aan die eigennaam, JHWH. JHWH: dat is de – unieke – eigennaam voor een unieke god.

2.1 Identiteit: Exodus 3:13-15.

Als Mozes op pad wordt gestuurd naar de farao van Egypte, en zelf enigszins onzeker lijkt of z'n opdrachtgever wel indruk zal maken op deze vorst, vraagt hij voor de zekerheid maar weer eens voor wie hij eigenlijk aan het werk moet. Het antwoord is dan 'ik ben JHWH'.

Deze JHWH verzuimt zelfs niet te verzekeren dat 'JHWH voor altijd [mijn] naam blijft' (3:15). Dat zal voor Mozes wel niet helemaal nieuw zijn geweest. Maar als hij desgevraagd die naam opgeeft aan de farao, antwoordt deze (5:2): 'JHWH? Nooit van gehoord!'. Uiteraard: de farao heeft immers z'n eigen goden, voor elk domein waarschijnlijk één¹⁶. Waarom zou hij onder de indruk zijn van een hem onbekende god? Het vervolg van het verhaal is dan ook een progressief opgebouwde, en van indrukwekkende argumenten voorziene, demonstratie door deze JHWH van z'n 'eigen aard': diens pretentie van exclusiviteit en macht blijkt niet ongegrond.

2.2 Exclusiviteit: Deuteronomium

In *Deuteronomium*, bijvoorbeeld in 6:1-25 en 26:16-19, stelt Mozes z'n volksgenoten telkens voor de keus om nu eindelijk eens een definitief besluit te nemen over welke god ze willen gaan vereren. Daarbij geeft de context aan dat hij voor zich en voor hen kennelijk een *categorie* 'goden' veronderstelt. Aan die uitnodiging om voor één god uit al die – hun meer of minder bekende – goden te kiezen, voegt hij een aanbeveling toe om die individuele god dan in het vervolg als uniek en exclusief te beschouwen. Op dat moment wordt over hem gesproken als over 'JHWH'. Die is uiteindelijk 'de enige echte', en verdient het dus vanaf dat moment – in de tekst – met z'n eigennaam te worden aangeduid: die markeert immers z'n exclusiviteit.

Een ander overbekend voorbeeld is wel dat van Elia op de Karmel-berg¹⁷: 'laten we dan maar eens zien wie de echte god is, JHWH of Baäl'. Dan volgt een confrontatie die zonder de respectievelijke eigennamen niet in begrijpelijke tekst uitvoerbaar is: *Als Jahwe God is, volgt Hem dan; is het Baäl, volgt dan Baäl* (18:21); *Jahwe, God van Abraham, Isaäk en Israël, toon heden dat Gij God zijt in Israël* (v. 36) en [...] *Jahwe is de ware God! Jahwe is de ware God!* (v. 39).

2.3 Superioriteit: Jona

De kennelijk bovennatuurlijke macht die, in *Jona*, een storm op de zee slingert, wordt door de zeelui – uiteraard: ze kennen Jona's god niet – met 'god' aangeduid: voor elk compartiment van de schepping functioneert een specifieke machthebber, menen ze. Wél allemaal van hetzelfde soort: een 'god' temidden van de vele anderen. Maar als die zeelui dan – via de mededelingen van de Hebreëer Jona, die verklaart een vereerder van JHWH te zijn – worden geconfronteerd met een god die over hemel, zee én land gaat, krijgt die god voor hen ineens een exclusieve identiteit. En dan gaan ze hem opeens – weer uiteraard – bij z'n eigen naam noemen, een eigennaam: JHWH. Deze vocabulairewisseling

schijnt zelfs één van de bijzondere betekeniskanten van het verhaal *Jona* te zijn.

3. Narratologisch: *Genesis* 18

Behalve thematisch is ook literair deze naamswisseling interessant en belangrijk. Een korte narratologische analyse¹⁸.

In *Genesis* 18 wordt een ontmoeting verteld tussen Abraham en drie gasten, van wie hij de precieze identiteit niet kent. Wel vermoedt hij dat het belangrijke personages zijn; hij put zich uit in blijken van gastvrijheid en respect. In zo'n fragment is het gebruiken én het vermijden van een eigennaam zeer informatief: onthullend en verhullend tegelijk.

Er is hier een verteller aan het werk die z'n informatie over die identiteit deskundig en gevarieerd over z'n personages en over z'n lezers verdeelt en doseert. Daartoe wisselt hij geraffineerd van perspectief.

- Deze verteller, die niet als handelend personage in het verhaal optreedt – heterodiëgetisch-*auctorieel* –, is, anders dan het personage Abraham, degene die vanaf het begin toont dat hij op de hoogte is van de identiteit van de hoge bezoeker. Eerst vermeldt hij eenvoudig de aankomst van 'drie mannen'. Vervolgens pikt de verteller er één uit, om daarop alle aandacht van de lezer te focussen. Die duidt hij dan – bijna terloops – als de kennelijk belangrijkste gast aan met een hyposeem¹⁹ 'Hij'²⁰ (v. 10). Door deze *semantische onderbepaaldheid* activeert hij de oplettendheid en de nieuwsgierigheid van de lezer: er treedt een boeiende werking op voor de lezer die de identiteit van de hoge gast voor zichzelf moet gaan concretiseren!
- Daarna onthult hij – nog steeds in de heterodiëgetisch-*auctoriele* vertelvorm – de identiteit van de anonieme gast. Uiteraard noemt hij hem dan dus bij z'n eigennaam: 'JHWH' (v. 13; verder in dit verteller-discours 17; 20, etc). Maar van die onthulling is uitsluitend *de lezer* vooralsnog de enige geadresseerde: het *personage* Abraham wordt er dus niet wijzer van.
- In het *eigen* discours van de hoge gast, daarna, in v. 14, is er weliswaar sprake van 'JHWH'. Maar de focalisatie verloopt dan via dit personage, JHWH, die daar het oriëntatiecentrum is dat de verteller hem biedt: *actorieel*. Dat personage vermeldt echter niet dat dat z'n *eigen* naam is, of dat hij hier naar *zichzelf* verwijst. Hij kan dus ook – in de ogen van Abraham – een gezant zijn die naar z'n superieur JHWH verwijst. Dat is een literair zeer suggestieve verhulling: de lezer kende de identiteit namelijk al wél via de verteller. De vraag, in v. 14, van de gast '*Is er voor Jahwe dan iets te moeilijk?*'²¹ betekent voor *de lezer* de bevestiging van wat hij al wist. Daarmee wordt hij als het ware door de verteller in vertrouwen genomen: hij

weet meer over de identiteit van de gast dan het personage Abraham!

- Want het personage Abraham is over die precieze identiteit in deze fase van het verhaal nog steeds in het ongewisse. De verteller suggereert dat door de vervolgttekst vanuit weer een andere focalisator aan te bieden aan de lezer: nu is dat Abraham. Dit personage duidt, in z'n discussie over het lot van Sodom, – eveneens *actorieel* – de gast aan met een respectvol 'meneer' (Adonai) (v. 27, 30, 31 en 32): niet met de eigennaam JHWH.
- Als de verteller daarna zelf weer het roer overneemt, en het verhaal – dus opnieuw heterodiëgetisch-*auctorieel* – afsluit, gebruikt hij opnieuw, in v. 33, de eigennaam JHWH.

Er ontstaat in dit vertelproces een vorm van 'ironische compliciteit' tussen verteller en lezer/hoorder. Aan dat einde komt de verteller weer terug naar de lezer, die weet wat Abraham nog steeds niet lijkt te weten: namelijk dat het om niemand minder dan JHWH gaat. Door de wisseling van focalisatie krijgt de lezer een voorkeursbehandeling boven het personage Abraham. Er is dus sprake van een *auctorieel kader* rondom een vanuit de beide *acteurs* gefocaliseerde dialoog. Daardoor wordt tussen alle personele tekstinstanties – verteller, lezer en de beide hoofdpersonages – een subtiële *hiërarchie* opgebouwd in 'diepte van inzicht':

- De verteller weet – uiteraard – alles,
- JHWH weet wél wie z'n gesprekspartner is (v. 17), maar
- Abraham kent diéns identiteit niet, althans gebruikt niet diens *identificerende* eigennaam.
- Maar de lezer en de verteller hebben, in het rondom de dialoog gebouwde kader, overzicht over alles! De eerste wordt door de laatste, over het hoofd van Abraham heen, wél volledig op de hoogte gebracht (in v. 13) van de identiteit van JHWH! Een narratologisch procédé dat een ironie-effect produceert.

Als iemand dit te zijner tijd in de NBV-vertaling *hoort* voorlezen, zonder te kunnen meelesen, ontgaat hem een flink deel van de *thematische* impact en van het *esthetisch* plezier. De objectieve 'voorleesbaarheid' van het verhaal – dat onbestemde criterium – is niet in het geding. Wat wel het gevolg is, dat is dit: de voorlezer wordt positief gediscrimineerd ten nadele van de hoorder én van de minder geïnformeerde lezer.

Ook hierom – maar niet alleen hierom – berust deze homonymie '(de) HEER', '(de) Heer' en '(mijn) heer' op een verkeerd besluit. De geraffineerde tekst van de verteller wordt ermee tekortgedaan: in de vertalingen van de NBV wordt de *hyposemie* structureel aangebracht door middel van een, in de brontekst afwezige, verhullende *homonymie*.

De *distinctieve* functie van de *identificerende* eigennaam JHWH, en de rolwisseling die hij daarbij – hier en elders – narratologisch speelt, worden verwaarloosd. De dosering en de hiërarchisering van de informatie, het spel tussen verteller + lezer versus personages: dat gaat allemaal verloren.

Samenvatting: de functies van een eigennaam en van de eigennaam JHWH

1. Een eigennaam heeft – in de linguïstiek – een aantal specifieke functies. Het is een typische *marker*.
 - Hij dient om iemand als een *individu* binnen een categorie soortgenoten te onderscheiden.
 - Hij dient om een individu met een *specifieke identiteit* te markeren.
 - Daarmee wordt de drager van die eigennaam dus tevens als *gedifferentieerd* aangeduid ten opzichte van – werkelijke of schijnbare – soortgenoten.
2. Deze taalkundige eigenschap wordt – in de bijbelse literatuur – ingezet als middel om de specifieke identiteit van de god van Mozes, en van diens volgelingen, als uniek te thematiseren.
3. Daarnaast wordt de *literairtechnische* potentie van deze eigennaam ingezet om de tekst esthetisch interessant te maken.
4. Als wij, christenen, van overtuiging zijn dat JHWH in de bijbel inderdaad de enige echte god is om wie het daar gaat, behoort elke keus voor een andere aanduiding dan die van z'n eigen naam, van z'n eigenaam dus, een onverbiddelijke rechtvaardiging te krijgen: met niemand anders gaan we immers zo te werk. Het vergeten of het verhaspelen van iemands naam wekt vaak – begrijpelijk – grote irritatie op, ook bij mensen. Waarom zou er uitgerekend voor JHWH ineens een andere keus moeten worden gedaan?
5. De (ver)taalkunde over de woordsoort 'eigenaam' impliceert de beslissing een eigenaam niet te (proberen te) vertalen. De informatie uit de bijbel omschrijft de identiteit van JHWH als gekoppeld aan diens eigenaam. Vandaar dat ook *deze* eigenaam niet vertaald moet worden, ook al zou via taalhistorisch onderzoek na te trekken zijn welke betekenis die naam ooit heeft gehad.

Een voorbeeld: van de naam 'Jezus' die z'n vader aan z'n pasgeboren zoon moet gaan geven, wordt de betekenis één keer toegelicht door de verteller: 'JHWH redt'. Daarna blijft de naam – uiteraard – eenvoudig en systematisch 'Jezus': 'Jezus groeide op', en niet '*JHWH redt* groeide op': al te omslachtig, en zelfs onduidelijk. Onnodig ook: die hoofdfiguur wordt in de loop van de evangeliën overduidelijk geportretteerd als niet zomaar

iemand. Dáár, in de tekst, moet je dan ook de betekenis van de persoon 'Jezus' zoeken, en niet in de etymologie van de naam die hij draagt.

Waarom dus wél aanvaard dat 'Jezus' niet hoeft te worden vertaald, en waarom geldt zo'n beslissing niet voor 'JHWH'? Anders gezegd: wat zijn de taalkundige argumenten om uitgerekend in het geval van 'JHWH' deze naam wél te vertalen?

6. Eigennamen vormen dus een verzameling woorden die niet worden vertaald. Ze 'identificeren' een individu als 'uniek' te midden van 'soortgenoten'. Het NBG kiest hier een m.i. methodisch foutieve oplossing voor het probleem van de godsnaam als het dat – ten onrechte – houdt voor een vertaalprobleem.

Als dus bv. in *Deuteronomium* 26:18 (Willibrordvertaling-1973) staat: '*En Jahwe heeft heden van u de verzekering gekregen dat gij [...] zijn eigen volk zult zijn*' betekent dat m.i. iets als: 'van alle jullie bekende goden (zoals Moloch, Jahwe, Astarte, Baäl, Milkom, Asjera, etc.) die er zoal werkzaam (geacht worden te) zijn in het heelal, is er nu één 'unieke' die door jullie is aanvaard als god, en dat is Jahwe', en niet een van die anderen: Moloch of Astarte.

7. Deze combinatie van de linguïstische infrastructuur en van de thematische en de literaire brontekstinformatie zou de verantwoordelijke instanties van de NBV ervan moeten weerhouden voor de gemaakte 'overtreding' te kiezen. Standaard heeft de 'eigenaam', ook de eigenaam JHWH, alle genoteerde functies. Dus is de beslissing van een vertaler om hem – heel gewoon – ook bij die naam te noemen, onontwijkbaar. Eigenlijk 'heeft hij helemaal geen keus'. Dus linksom of rechtsom: zowel geredeneerd vanuit de *grammatica* als vanuit de *thematiek*, zowel vanuit de *literaire techniek* als vanuit de *etymologie* van 'JHWH' is de keuze van 'HEER' niet te verantwoorden.

Bijkomende argumenten

Maar als men meent die keus dan toch te moeten maken, en als de keus dan valt op een weergave 'HEER', wat zijn dan de *bijkomende* argumenten daartegen? Daarover nog ten slotte enige kritische opmerkingen.

- JHWH: vertaling van de bijbel en persoonlijke omgang met God
Overigens houdt m'n pleidooi voor (ver)taalkundige zuiverheid in dezen niet in dat men – individueel – in z'n persoonlijke geloofsbeleving en in z'n gebedspraktijk of dat men – collectief – in kerkelijke bijeenkomsten

dan ineens de naam/het woord 'jahwe' zou moeten gebruiken. Er is – vind ik – een wezenlijk verschil tussen het maken van een verantwoorde vertaling van een oude tekst door op competentie aangestelde vaklui die dáárvoor aan het werk zijn, het NBG, én de persoonlijke of liturgische omgang-in-taal met God.

- 'HEER' en voorleesbaarheid

Deze naam zal, als de voorlopige plannen doorgaan, worden weergegeven door 'HEER'. Een van de andere godsnamen zal worden: 'Heer'. M.i. moet je deze keus mede afzetten tegen het vertaalkuitgangspunt dat voor de NBV van belang geacht wordt, nl. 'voorleesbaarheid'. In dat geval krijgt de 'voorlezer' – die ook *ziet* wat hij leest: hij heeft dus geen onduidelijkheidsprobleem – in de vertaalde tekst een voorsprong op de luisteraar: deze wordt op achterstand gezet omdat hij alleen maar *hoort*. En dus zal *hij* geen verschil waarnemen tussen 'HEER', 'Heer' en '(mijn) heer'.

M.i. is ook dat in strijd met het eigen beginsel van de NBV: voorleesbaarheid zou niet in de eerste plaats moeten worden gezien als een 'vaardigheid' die een tekstlezer moet opbrengen. Het criterium van 'voorleesbaarheid' zou moeten worden gelegd bij de recipient. Nu is deze, de hoorder, in een eredienst en bij elke andere collectieve bijbel-lezing, systematisch in het nadeel: ik kies resoluut *zijn* zijde.

- 'HEER' en Jezus

Als 'JHWH' als 'Heer', maar tegelijk ook als 'heer (en koning)' en als 'HEER', gaat klinken, en als ook Jezus in het NT met 'Heer' wordt aangeduid, is het risico dan niet geducht aanwezig dat God en Jezus daar als het ware worden geïdentificeerd?

- 'HEER' en de vertaaltraditie

Waarom moet er, nu er misschien voor heel lange tijd een nieuwe bijbel-vertaling wordt klaargemaakt, telkens weer bij de traditie van 'HEER' en 'Heer' worden aangesloten? Moet er, ook bij de zorgvuldige weergave van de godsnamen, niet traditie worden *gemaakt*?

Er kan m.i. geen beroep worden gedaan op de door de *Septuagint* ingezette traditie: dat daarin JHWH weergegeven werd door 'kurios', was, naar mijn inschatting, een 'vertaalfout' die niet door de NBV zou moeten worden voortgezet.

Dat het Nieuwe Testament in die traditie is voortgegaan, is evenmin een argument pro '(de) HEER'. Dat Nieuwe Testament moet niet – opnieuw – worden vertaald met een retroactieve honorering van die 'fout'.

Anders gezegd: het Oude Testament moet in geen enkel opzicht worden vertaald volgens eigenschappen die van toepassing zijn op een nadien geschreven tekstenbundel.

- 'HEER' en het feminisme

Vanuit feministische hoek worden bezwaren geuit tegen de weergave 'HEER'. Het feminisme verzet zich op ideologische gronden²³ tegen de dominantie van het 'mannelijke' daarin. Het heeft daarin trouwens helemaal gelijk: '(de) HEER' of '(de) Heer' verwijst – als niet-eigen-naam – in het Nederlands exclusief naar een mannelijke²⁴ entiteit. En dat gevolg van het 'vertalen' van JHWH door 'HEER' is – thematisch gezien – apert onjuist: JHWH is überhaupt niet een 'mens'. In het Oude Testament wordt voor de literaire uitbeelding van God weliswaar een metaforiek ingezet die grotendeels is gekozen uit een 'man-isotopie'.

Maar thematisch maken de teksten systematisch duidelijk dat God niet een mens is, in te delen in menselijke categorieën van 'mannelijk' en 'vrouwelijk'.

Als dus vanuit feministische standpunt de conclusie zou worden getrokken dat ook het *vrouwelijke aspect* zou moeten worden ondergebracht in de weergave van de Godnaam, is dat innerlijk tegenstrijdig: JHWH moet überhaupt niet 'vertaald', dus ook niet 'inclusief'.

- 'HEER' en de joodse traditie

De joodse traditie heeft altijd al, om religieuze redenen, vermeden de Godnaam JHWH uit te spreken: die werd systematisch vervangen door 'De Naam' of door 'Adonai'. Ik durf vermoeden dat daarom van de joodse gemeenschap weinig verzet te verwachten zal zijn tegen het aanhouden van 'JHWH' in een Nederlandse vertaling van de Tenach. Hun traditie wordt dan – juist via deze methodische stringentie – volledig gerespecteerd.

Ten slotte

De rijkgeschakeerde afwijzing van 'HEER' als weergave van JHWH deel ik dus. Maar dat doe ik op grond van argumenten die noch die van het behoudende protestantisme, noch die van nostalgische romanschrijvers, noch die van het feminisme, noch die van de joodse traditie zijn. Mijn bezwaren zijn van taalkundige en vertaalkundige aard. Noch welgevoerd Nederlands noch de vertaalkundige theorie noch de doelstelling van de NBV verdragen 'HEER' als de eigen naam, de eigenaam, van de Almachtige.

Een beslissing dat toch te doen, vanwege te respecteren traditie of te

bereiken consensus, zou op het niveau van de *klank* identiteit doen ontstaan tussen 'HEER', 'Heer' en 'heer', en daarmee feitelijk voor de luisteraars een structurele *hyposemie* aanbrengen. En dat betekent een betekenisinflatie van de Godsnaam die de NBV niet voor lief zou moeten nemen.

Dr. L. Wierenga is romanist en geassocieerd lid van het onderzoeksveld Literatuurwetenschappen van de Rijksuniversiteit van Groningen en supervisor bij de Nieuwe Bijbelvertaling.

Noten

1. Weergegeven naar [Werk in uitvoering], Haarlem en 's-Hertogenbosch, 1998, p. 243-244.
2. Feitelijk wordt hier een vertaling (*Septuagint*) gekozen om een keus te rechtvaardigen voor een andere vertaling, i.c. de NBV, een handelwijze waartegen L. J. de Regt en L. van Kampen zich onlangs – in een algemeen kader – zorgvuldig verzetten in *Met Andere Woorden*, december 1998.
3. *NRC-Handelsblad*, 07-11-1998.
4. *Reformatorisch Dagblad*, 24-10-1998.
5. *Reformatorisch Dagblad*, 24-10-1998.
6. In literaire teksten wordt *hyposemie* vaak opzettelijk toegepast als retorisch procédé. Dan is de context het middel waar de lezer op aangewezen is: daaruit zal hij de informatie distilleren die hij nodig heeft om een voor hem eenduidige betekenis te construeren. *Diese Kontext-Information provoziert den Rezipienten zur semantischen Hypothesenbildung*, zegt H. F. Plett *Textwissenschaft und Textanalyse*, Heidelberg, 1975, p. 304-308.
7. In de religieuze beleving van joden en christenen wél, natuurlijk. Maar dat maakt het nog niet tot een *vertaalkundig* specifiek probleem.
8. *Algemene Nederlandse Spraakkunst*, 2e druk, Groningen-Deurne, 1997, deel 1, p. 200.
9. M. C. van den Toorn, *Nederlandse Grammatica*, Groningen, 1984, p. 150.
10. P. van Bart e.a., *Grammatica van het Nederlands. Een inleiding*. Amsterdam, 1998, p. 11.
11. O. Ducrot et T. Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*. Paris, 1972, p. 321.
12. Van Bart e.a., p. 11.
13. Cf. M. C. van den Toorn, *Nederlandse Grammatica*, Groningen, 1984, p. 162.
14. Bv. *Exodus* 9:13. Zie ook verder in § 2, over het thematisch belang van de JHWH-naam.
15. Algemeen bekend is dat men niet weet wat de naam JHWH precies betekent. Maar dat geldt voor menige eigenaam, ook in de bijbel. Evenmin weet men precies hoe het tetragrammaton gevocaliseerd zou moeten worden. Ook dat is een vrij algemeen verschijnsel: men vindt Nebukadnezar – Nebukadnessar – Nabuchodonosor,

Mozes – Moïse – Mose, Obadja – Abdias en Bathsabé – Bethsabé – Bathseba. Kennelijk is er binnen één taalgemeenschap vrij eenvoudig consensus te bereiken over zo'n probleem. Juist omdat noch betekenis noch vocalisering ervan op zekerheid berusten, verdient het aanbeveling het klassieke tetragrammaton zonder meer in te zetten, en de uitspraak over te laten aan de gebruikers, onder wie de kerken.

16. Deze opvatting wordt 'henotheïsme' genoemd.
17. *I Koningen* 18.
18. Aan de hand van de *Willibrordvertaling*-1975, vergeleken met de *Bible de Jérusalem* (1998) en de *Bible de la Pléiade* (1956) die alle de eigenaam aanhouden.
19. 'Hyposemie' bij pronomina is een vaak ingezet retorisch middel. H. F. Plett (o.c.) geeft daar fraaie analyses van.
20. Daarbij berust de hoofdletter van 'Hij' uiteraard op een interpretatie van de vertalers.
21. En niet: 'Is er voor *Mij*, Jahwe, dan iets te moeilijk?'. *Nederlands Dagblad*, 12-06-1996.
23. Zie A. de Vries, *Herziening van de HEER*, in: *Hervormd Nederland*, 54 (1998), 50, p. 20.
24. Uitgezonderd in een eigenaam als: 'Mevrouw J. M. de Heer'.

Kort Nieuws

Wie wint de NBG-mediaprijs?

Wie wint de NBG-mediaprijs? Het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) heeft in het kader van het Jaar met de Bijbel een mediaprijs ingesteld. De prijs zal worden uitgereikt aan de journalist die op de meest authentieke en inspirerende wijze een artikel schrijft of een radio- of televisieprogramma of een andere media-uiting maakt over de bijbel.



Het Jaar met de Bijbel is een project van verschillende bijbelorganisaties en kerken met als doel de bijbel onder de aandacht van de Nederlandse samenleving te brengen. Een van de activiteiten die worden georganiseerd is de NBG-mediaprijs.

Voorwaarde voor deelname aan deze prijs is dat de publicatie of het programma is verschenen of uitgezonden tussen 1 juli 1998 en 1 juli 1999 en dat aandacht wordt geschonken aan de bijbel.

De prijs, die onder meer bestaat uit een bedrag van f 5.000,00, wordt aan het eind van het Jaar met de Bijbel, in september 1999, uitgereikt.

Er zijn al heel wat inzendingen binnengekomen bij het NBG. Bijdragen kunnen uiterlijk 30 juli 1999 worden aangeleverd bij het NBG in Haarlem.

Het reglement van de NBG-mediaprijs is op te vragen bij de sectie P.R. van het NBG, Postbus 620, 2003 RP Haarlem, tel. (023) 514 61 75.

Nieuwe boeken van het bijbelgenootschap

Genesis

De Hebreeuwse tekst met daarnaast de Nederlandse vertaling, gemaakt door de Societas Hebraica Amstelodamensis. Een idiolecte vertaling die zo veel mogelijk het eigene van de Hebreeuwse tekst in de vertaling weergeeft. Oordeel zelf! Paperback, ISBN 90 6126 088 4, f 49,95.

drs. Paulus-Jan Kie'viet

De rode draad van de bijbel

Een groot verhaal in kort bestek

De auteur loopt aan de hand van bijbelgedeelten en informatieve verbindende teksten in grote lijn de complete bijbel door. Goed boek voor wie weinig weet van de bijbel of hem in compacte vorm wil lezen. Paperback, ISBN 90 6126 226 7, f 9,95.

Lezenderwijs

Blik op de bijbel

De bijbel aan het woord

Drie werkboeken, zeer geschikt om in kerkelijk verband te gebruiken.

Lezenderwijs: 10 introductielessen bijbellezen voor beginners,

ISBN 90 6126 229 1, f 7,50

Blik op de bijbel: behandelt de samenstelling en inhoud van de bijbel. Voor groepen en cursussen, ISBN 90 6126 235 6, f 7,50

De bijbel aan het woord: 4 lessen

voor jongeren over de inhoud en betekenis van de bijbel, ISBN 90 6126 237 2, f 7,50.

De bijbel in grote lijn

Een ontmoeting met vier kleurrijke personen

Informatieve bijbelcursus. Aan de hand van het leven van Abraham, David, Maria en Paulus wordt de bijbelse boodschap uitgelegd. Verwerkingsvormen zijn toegevoegd. Werkmap voor cursist, ISBN 90 6126 222 4, ringband, f 24,95
Pakket voor cursusleider, ISBN 90 6126 227 5, ringband, video, handleiding, f 69,95.

Uitgave in samenwerking met EA en IZB.

